

FSM İlmî Araştırmalar *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*
 FSM Scholarly Studies *Journal of Humanities and Social Sciences*
 Sayı/Number 16 Yıl/Year 2020 Güz/Autumn
 ©2020 Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

DOI: 10.16947/fsmia.849162

<http://dergipark.org.tr/fsmia>

<http://dergi.fsm.edu.tr>

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 09.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 03.11.2020

- FSMIAD, 2020; (16): 251-278

Şiddet, “Kötülüğün Sıradanlığı” ve “Seyirci Etkisi” Bağlamında Hasan Ali Toptaş’ın Beni Kör Kuyularda Romanı

R. Kandemir Enser*

Öz

Hannah Arendt’e göre 20. yüzyılın en önemli kavramlarından biri olan şiddet, özellikle araçsal özelliğiyle totaliter rejimlerin, toplumu tasarımı için en sık başvurduğu yöntemlerden biri olmuştur. Toplumun sıradan fertlerinin şiddet uygulayıcıları haline gelmeleri ve yaptıkları eylemler hakkında hiçbir fikre sahip olmamalarını ise Arendt, “kötülüğün sıradanlığı” olarak tarif etmiştir. Şiddet sadece totaliter hareketler bağlamında değil, günümüz insan ilişkilerinde de sıkça başvurulan bir araç haline gelmiştir. Bu çalışmada Hasan Ali Toptaş’ın Beni Kör Kuyularda romanı şiddet ve kötülüğün sıradanlığı açısından ele alınacak ve romanda şiddet ve kötülüğün sıradanlığı ile köyden kente göç edince geleneksel insan ilişkilerini terk eden fakat gerekli düşünselliğe sahip olmadığı için sorunlu bir bireysellik geliştiren, kentleşmeye çalışan bu yeni insan tipi arasındaki ilgi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Kötülüğün Sıradanlığı, Seyirci etkisi, Beni Kör Kuyularda, Hasan Ali Toptaş.

* Öğt. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi Türk Dili Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Sakarya/Türkiye, renser@sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4090-2132

The Concepts of Violence, “Banality of Evil” and “Bystander Effect” in Hasan Ali Toptaş’s Novel Beni K r Kuyularda

Abstract

According to Hannah Arendt, one of the most important concepts of the 20th century is violence, which with its instrumental feature, has been among the most used methods by the totalitarian regimes in designing society. In her thesis “The banality of Evil”, Arendt describes the ordinary members of the society as violent practitioners who have no idea what they do. Violence is not only about totalitarian movements, but it is also a tool frequently used in human relations today. Based on the novel, this research examines the violence and “The banality of Evil” relationship, in regards to the “new type of people” who migrate from the village to the city, trying to urbanise themselves, by abandoning traditional human relationships, but instead, develop a problematic individuality because they do not have the necessary mentality for it.

Keywords: Violence, Banality of Evil, Bystander effect, Beni K r Kuyularda, Hasan Ali Toptaş.

Giriş

1993’te *Sonsuzluğa Nokta* ile romanını yayımlayan Hasan Ali Toptaş, geçen bu süreç içinde Türk romanında kendine özgü bir konum elde etmiştir. İlk romanlarında da köy ve kasaba mekan olarak tercih edilmesine rağmen romanlarda mekan bir karşıtlık ögesi olarak yer almaz.

Heba, *Kuşlar Yasına Gider* ve *Beni Kör Kuyularda* romanlarında asıl mekan kent olmasına rağmen, bu kentlilik, köy veya kasaba ile bir şekilde bağı olan bir kentliliktir. Köy/kasaba, bu son üç romanda kentle arasındaki farklılık, geçişkenlik hatta yer yer karşıtlıkla yer alır. *Heba*’da, ana karakter olan Ziya, kentten ayrılarak köye yerleşirken, *Kuşlar Yasına Gider*’de kent ile köy/kasaba arasında bir mekik dokuyuş söz konusudur. *Beni Kör Kuyularda* romanında ise köyden kente göç etmiş bir ailenin yaşadıklarına tanık oluruz.

Mekansal açıdan taşra ile kent, Hasan Ali Toptaş’ın söz konusu romanlarında bir gerilim oluşturmakta ve birey ile toplumsal değişim açısından bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu gerilim, *Heba*’da olduğu gibi *Beni Kör Kuyularda* romanında da bir şiddet doğurmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada *Beni Kör Kuyularda* romanında bir kötülük olarak şiddet, şiddet uygulayıcıları ile yeni kentleşme süreci arasındaki bağ ve bu yeni kentleşmenin doğurduğu sorunlu bireysellik ve insanların kötülüğe seyirci kalma psikolojisi incelenecektir.

Şiddet ve Kötülüğün Sıradanlığı

Arendt, Lenin’in bir sözünü ödünç alarak 20. yüzyılın devrimler ve savaşlar yüzyılı olduğunu söyler. Devrimler ve savaşlar ise şiddetin araçsallığıyla var olduklarından aynı zamanda bu yüzyıl, şiddetin yüzyılı olarak da tanımlanabilir.

Arendt’e göre¹ şiddetin araçsal özelliği, onu iktidar(power), güç(force) ve kuvvetten(strength) ayıran en önemli noktadır. Şiddet, kendi başına bir amaç taşımamaktadır; en başta totaliter hareketler olmak üzere şiddeti gerçekleştirenlerin amaçlarını hayata geçirmek için uygun ortamı hazırlama ve insanları, dolayısıyla toplumu yeniden düzenlemek için başvurdukları en gayri insanî araç anlamına gelmektedir. Arendt şiddetin araçsallığının dışında bir başka özelliğinin de “keyfilik” olduğunu söyler.² Şiddet, asabilikten kaynaklanan anlık bir tepki olan hiddetten farklı olarak nedensellikten kopuktur. Şiddeti uygulayanlar ile şiddete maruz kalanlar arasında doğrudan bir nedensellik olmadığından, bu durum, şiddetin uygulanmasının keyfilliğini doğurmaktadır.

1 Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 10.

2 Arendt, *a.g.e.*, s. 10.

Arendt'in, özellikle totaliter hareketler bağlamında, yine şiddetle bağlantılı olarak üzerinde durduğu bir başka kavram da "kötülük"tür. Olgulara salt soyut felsefi açıdan bakmayan Arendt, ele aldığı her konuyu insana ve topluma değen boyutuyla ele almaya çalışır. Bu sebeple olsa gerek, kötülüğe de teolojinin kırsırdöngüsü içinde, teodise bağlamında bakmaz. Kötülüğü, psiko-sosyolojik bir açıdan ele alır.

Arendt, bir Nazi subayı olan Adolf Eichmann'ın yargılanması sürecini izlerken kötülük kavramı üzerine çalışır ve Nazilerin kan donduran eylemlerini Adolf Eichmann'dan hareketle açıklamaya çalışırken "kötülüğün sıradanlığı" kavramını ortaya atar.

Eichmann, Nazilerin polis ve güvenlik işleri bölümü olan RHSA'nın (Reichsicherheitshauptamt) "göç, tahliye" meseleleriyle ilgilenen altbölümü IV-D-4'ün başkanı olarak Yahudilerin tespit edilmesi, organize edilerek trenlerle toplanması ve imha kamplarına aktarılmasından sorumlu kişidir. Eichmann, savaştan sonra bir süre Almanya'da saklanmış ve daha sonra da bir yolunu bulup sahte bir kimlik/pasaportla Arjantin'e yerleşmiştir. Eichmann, 1960 yılında İsrail gizli servisi tarafından kaçırılarak yargılanmak üzere İsrail'e götürülür. Eichmann, baş savaş suçlularından değildir fakat yine de milyonlarca insanın ölümüne sebep olanlardan biridir ve kamuoyu ve mahkemedeki iddia makamı dahil pek çok kişi bir "canavar" ile karşı karşıya oldukları düşüncesindedir. The New Yorker gazetesi için bu duruşmayı takip eden Arendt de Fransa'da bir süre bir Yahudi toplama kampında kalmış ve o yıllarda yaşanan vahşete doğrudan tanık olmuştur. Davayı takip eden Arendt, diğer insanların akisine, hiç de bir "canavar"la karşı karşıya olmadığını fark eder. Eichmann'ı savunan, suçlayan, yargılayan ve haber almaya gelenler için onu anlamak zordur. Arendt, olayların anlaşılması açısından sanık Eichmann'ın durumunu şöyle anlatır:

"Bütün bu işleri halledebilmek için Eichmann'ı ciddiye almak gerekiyordu, ama bu adamı ciddiye almak çok zordu. Çünkü bunu yapmanın tek yolu, gerçekleştirilen fiillerin kelimelerle ifade edilemeyecek kadar korkunç olması ile bu fiilleri gerçekleştiren kişinin komikliği arasındaki ikilemi çözmeye çalışırken kolaya kaçıp Eichmann'ın aslında cin gibi, işini bilen bir yalancı olduğu sonucuna varmaktı; ne var ki, Eichmann'ın böyle biri olmadığı ortadaydı.(...) Savcı ne kadar uğraşırsa uğraşsın, bu adamın 'canavar' olmadığı ortadaydı."³

3 Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*, çev. Özge Çelik, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, s. 64.

Eichmann’ın bu durumu Arendt’i çok daha karmaşık bir soruyla karşı karşıya olduğu düşüncesine götürür. Zira Eichmann ve onun gibiler birer “canavar” olsaydı, bu durum bir anomi ile açıklanabilirdi ve şiddet konusunda insanlık adına korkulacak bir şey olmayabilirdi. Arendt’e göre asıl sorun tam da Eichmann ve onun gibi yüzlerce, binlerce insanın ne sapık ne de sadist olmasından kaynaklanıyordu; asıl sorun, hepsinin eskiden de, şimdi de dehşet verici bir biçimde normal olmasıydı. Hukuk kurumları ve yargılama usullerinin ahlaki standartları açısından bu normallik, yapılan bütün kötülüklerin toplamından daha dehşet vericiydi.⁴

Eichmann’ın, Lublin’de bir kampı ziyaretiyle ilgili olarak anlattıkları ile eylemleri yan yana getirildiğinde açıklanması zor bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Eichmann, kendilerini karşılayan Suç Bürosu Komiseri Christian Wirth –ki Almanya’daki tedavisi olmayan hastaları gazla öldürme işinin teknik sorumlusudur – kaba saba, eğitimsiz bir ses tonuyla kamp hakkında açıklamalarda bulunduğunu söyler ve o ziyaretle ilgili hatırladıklarını şöyle anlatır:

“[H]er şeyi çok iyi izole ettiğini; bir Rus denizaltısının motorunun çalışmaya başlayacağını, gazların bu binaya gireceğini ve Yahudilerin gazla zehirleneceğini anlattı. Benim için de korkunç bir şeydi. Böyle bir şeyi kaldıracak kadar dayanıklı değilimdir, mutlaka etkilenirim. (...) Şimdi bana tam kapanmamış bir yara gösterseniz, muhtemelen bakamam bile. Ben böyle bir adamım, bu yüzden bana hep doktor olamazsın derlerdi. Bu olay hiç gözümün önünden gitmedi; bayılıyordum gibi hemen elim ayağım boşaldı. Bu tür şeyler herkesin başına gelir ve sonunda her insanın içinde belli bir ürperti bırakır.”⁵

Arendt’in de cevabını aradığı soru şuydu: Bu kadar sıradan bir insan nasıl olur da milyonlarca insanı ölüme gönderebilmiştir? Eichmann da tıpkı Nazi suçlularının yargılandığı Nürnberg davalarında olduğu gibi tek suçunun “itaat”inden kaynaklandığını iddia ediyordu. Hiçbir şeyden doğrudan sorumlu değildi, sadece kendisine verilen emirleri uygulamıştı. Eichmann, Arendt’in ifadesi ile Nazilerin kurduğu “*idari katliamlar*” mekanizmasının bir dişlisinden ibaret olduğunu söylüyordu ki bu kısmen doğrudu. Ama bütün bunlar işlenen katliamlardaki sorumluluğunu üstünden almıyordu. Eichmann, bir Yahudi uzmanı olarak kendisine söylenen ülkelere gitmiş ve oradaki Yahudi önderleriyle görüşmüş, gerekli hesaplamaları yapmış ve bu yöntemle milyonlarca insanı trenlere bindirip ölüme gönderirken büyük bir gayretle çalışmıştır. Acı olan bütün bunları yaparken motivasyonu ne Nazi ideolojisi idi ne de antisemitizm; o sadece üstlerinin gözüne

4 Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, s. 281.

5 Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, s. 96.

girerek terfi etmenin peşindeydi. Psikologlar tarafından yapılan kontroller sonucunda son derece normal olduğu söylenen bu insan, milyonlarca insanı ölüme gönderirken hiç mi bunun yanlışlığını sorgulamaz? Nedir bunun nedeni?

Soruşturmayı büyük bir dikkatle takip eden, iddia makamının binlerce sayfayı bulan tezlerini ve Eichmann'ın polis sorgusu ile savunmasını okuyan, Nürnberg davalarını inceleyen Arendt, Eichmann'ın şahsında bu durumu, "kötülüğün sıradanlığı" şeklinde kavramsallaştırır. Arendt'e göre Eichmann'ın en dikkat çekici özelliği "*herhangi bir meseleye başkasının gözünden bakma konusundaki beceriksiz*"liğiydi. Arendt, "*Eichmann'ı dinledikçe, konuşma konusundaki yetersizliğinin düşünme, daha doğrusu başkalarının bakış açısına göre düşünme konusundaki yetersizliği*"nin çok belirgin olduğunu fark edecektir.⁶

Eichmann sadece, ne yaptığını hiç fark etmemişti. Partiyeye katılmış ve hiçbir şey anlamadan "parti onu yutuver"miştir. Partinin programını ya da Kavgam'ı bile okumamıştır. Kaltenbrunner, Eichmann'a "Neden SS'e katılmıyorsun?" diye sormuş, o da düşünmeden kabul etmiştir.⁷ Arendt'e göre Eichmann, aptal biri değildir; fakat onun dönemin baş suçlularından biri haline gelmesine neden olan şey, "fikirsizlik"ten başka bir şey değildir. Arendt, eylemleri hakkında düşünmeyen, insanî sorumluluk ile görev sorumluluğu arasında bir ayırım yapamayan insanın totaliter sistemlerin araçsallaştırması için en uygun kişiler olduğu düşüncesindedir. Bu durum ise kötülüğün yayılmasını kolaylaştıran en önemli sebeplerden biri haline gelmektedir.

Beni Kör Kuyularda Romanında Şiddet ve Kötülüğün Sıradanlığı

Romanda şiddet, Arendt'in 20. yüzyılın totaliter hareketlerini çözümlemek için kullandığı siyasi bağlamda karşımıza çıkmaz. Burada şiddet daha dar anlamda mafyavari bir grup insanın, başka dar bir grup üzerinde tahakküm kurma aracı olarak kendini gösterir. Burada şiddetin araçsallığı para ekonomisi bağlamında ortaya çıkar.

Romanda şiddet sürecinin başlaması, eylemlerin failleri açısından olmasa da, şiddete maruz kalanlar açısından görüntüde tesadüfidir. Romandaki olayların başlangıcını oluşturan olayda Güldiyar, bir tacize uğrayacaktır. Romanda olayın fail/ler/i ve olayın ayrıntılarına dair bir bilgi verilmemekle birlikte kızın, bu olaydan sonra konuşamaz hale gelmesi, durumun vahameti hakkında bir ipucu vermektedir.⁸ Konuşma yetisini kaybeden Güldiyar, bu olaydan sonra sürekli ağlar

6 Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, s. 58.

7 Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, s. 43.

8 "Belirsizlik" Hasan Ali Toptaş'ta metnin kurgusu ve biçimi açısından kullanılan estetik bir

ve ağlarken de gözlerinden gözyaşı yerine gözyaşı büyüklüğünde taşlar dökülür. Bu durumun yakın komşuları tarafından öğrenilmesiyle birlikte bir ziyaretçi akını başlar ve bu insan selinin önünü almak mümkün olmaz.

Muzaffer’in komşusu ve köylüsü olan Dursun, Muzaffer’e yardım etmesi için yeğeni Cihan’ı çağırır. Cihan’la birlikte gelen Rüstem, insan kalabalığını bir düzene sokacak, hatta bir sonuç alınmamakla birlikte kızı hastaneye de götürecektir.

tercih olmakla birlikte bu olaydaki belirsizlik, farklı bir amaçla kullanılır. Güldiyar daha eve gelmeden anne Bahriye, bir sanrı olarak ya da sadece annelik hissiyle kızının başına gelenleri sezer. Bu sahne, metinde zaman zaman kullanılan fantastik sahnelerden biridir. Bahriye, kızı henüz eve dönmeden evin avlusunda çamaşır yıkamaktadır. Avluya bir kırlangıç sürüsü dolar. Yaygara koparır gibi oradan oraya uçuşurlar. Bahriye, kırlangıçların bu tavrı ile kızı arasında bir ilgi kurar: “kırlangıçlar olmasa kızı kapıdan giriverecekmış gibi gel[ir]” kendisine ki nitekim de öyle olur. Kırlangıçlar birden yok olduğunda kapıda kızını fark eder. Fakat kızının saçı başı dağılmıştır; anne yanlış bir şey olduğunu anlar. Güldiyar, annesinin meraklı sorularına cevap vermeden büyük bir üzüntü içinde koşarak eve girer. Büyük bir kaygıya kapılan anne, başka bir sanrı görür. Güldiyar’ın geçtiği evin avlusundaki boşlukta bir sisin içinden “[h]er biri birbirinden koyu, karman çorman salkımlar hâlinde” erkekler çıkmaktadır.

“Bazıları geniş, bazıları dar alınılıydı bu erkeklerin; bazıları çöp gibi ince, bazıları göbekliydi. Saçlarına kar yağmışlar da vardı içlerinde, bıyıkları yeni terlemişler de; müşfik duruşlular da vardı, hoyrat bakışlılar da. Vuruşmaya giden birer külhanbeyi edasıyla ceketini omzuna atmışlar; kıl ormanı görünsün diye bağrındaki düğmeleri çözmüşler, tespihini bileğine geçirmişler ve yakasına gül takmışlar da vardı. Hatta ilk defa ıslak rüya görmüşse benzeyen yeniyetmeler de vardı, bunların yanı sıra. Onlar kapıdan çıkmak vakit alıt diye, apar topar rüyalarının penceresinden fırlayıp gelmiş gibi görünüyor ve yüzlerinde patlayan sivilcelerin gürültüleri arasından kafalarını uzatıp sağa sola iştahlı iştahlı bakarak kıpkırmızı bir dille habire yalanıyorlardı. Hem de öyle bir yalanıyorlardı ki, sadece ağızlarından değil, kırmızı kırmızı, gözlerinden de diller sarkıyordu sanki. İster istemez, Bahriye’ye bütün erkeklerin hepsi yalanıyormuş gibi görünüyordu o zaman.” (s. 14-15)

Bu sahne de kırlangıçlarla bağlantılı olarak Bahriye’nin gördüğü bir sanrı mıdır, yoksa bu kötülüğün failinin, “erkek” formunda anonimleştirilmesi midir? Metinde bu sorunun doğrudan cevabı yoktur. Güldiyar’ın yaşadığı olayın failinin belirsizliği, kötülüğün belirli bir sebebe dayanmadığının bir göstergesidir. Failin belirli olması, onu bu davranışa iten nedenselliği de metnin bağlamında verilmesini gerektirir. Fail belirsiz olmasına rağmen Bahriye’nin yaşadığı sanrı da işaret edildiği üzere kötülüğün “erkek” cinsi ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Örtük olarak verilen Güldiyar’ın tacize uğraması, her ne kadar annenin bakımından bir “erkekler” suçu olarak verilse de burada suç, kolektif ya da sistematik değildir. Anne, bu ülkede “her gün oğlan çocukları, kız çocukları kayboluyor”, “körpeçik çocukların parçalanmış cesetleri bulunuyor” dese de kötülüğün sistematikleşmesine değil, sayisal artışına dikkat çekmektedir. Güldiyar’ın uğradığı bu taciz olayı, tekil bir kötülük örneğidir. Kötülüğün her türlü, psikolojik ve sosyolojik olarak birey ve toplumu olumsuz etkilemesine karşın kötülüğün tekilliği, “insan doğası” ve “toplum” konusunda endişelenmemizi engeller; zira sayı çok olsa da tekillik, bir anomi olarak kabul edilebilir.

Olayların başlangıcında saf bir kötülük yoktur; fakat kişisel çıkar, yardım etme gibi son derece insanî bir davranışı bile kötülüğe dönüştürebilmektedir. Nitekim Rüstem, insanların akın akın Güldiyar'ın döktüğü taşları görmek için gelmesinin insanî bir nezaket göstergesi olmadığını, insanların, kızın dramını “seyretmek” için geldiğini fark edecektir. Rüstem, kızın acısını bir fırsat olarak görür ve bu acıyı bir metaya dönüştürerek pazarlar. Yanına başka adamlar alarak bir düzen kurar ve her gelenden elli lira giriş ücreti almaya başlar. Onun açısından bu eylem, ne ahlakî ne de yasal bir sorun teşkil etmektedir. Ona göre insanlar zaten gelmektedir ve kendisi de daha fazla insanın kızı görebilmesi için bir plan yapmış ve dolayısıyla bu eyleminin karşılığını da mali olarak hak etmiştir.

Romanda psikolojik ve fiziksel şiddetin başlangıcı “para” dolayısıyla olur. Rüstem bu karlı işin bozulmaması için tehdit oluşturabilecek olası kişileri, şiddet kullanarak susturmaya çalışır. Rüstem, Dursun'u feci şekilde dövecek; karısı ve çocuğuna zarar verebileceği tehditleriyle onu sindirecektir. Dursun, korkusundan komşusu ve çocukluk arkadaşı olan Muzaffer'i ancak uzaktan seyredecektir.

Rüstem, kısa bir süre sonra yerini bir başkasına bırakacaktır; fakat her zaman yeni bir kişi bu düzenin başına gelecektir. Güldiyar, sabahın erken saatlerinde çevresini kuşatan insanların arasında çaresizce kendi haline ağlamaya devam edecek ve bunun ardı arkası kesilmeyecektir. Dolayısıyla romanda fiziksel ve psikolojik şiddete en çok maruz kalan Güldiyar olacaktır.

Güldiyar'ın yaşadığı taciz olayı, romanda asıl dikkat çekilen sistematik şiddetin başlangıcını oluşturacaktır. Gözlerinden taş döktüğünden dolayı insanların akın akın kendisini görmeye gelmesi, onu teselli etmesi bir yana, acısını büsbütün artıracaktır. Güldiyar'ın durmadan gözyaşı dökmesi, bunun bir göstertesidir. Romandaki reel zamandan anlaşıldığı üzere birkaç yıl boyunca bir odaya tıklı kalacak, sabahın erken saatlerinden akşama kadar, bir sirk hayvanı gibi insanların bakışları altında gözlerinden taş düşürecektir. Romanda Halil'in Güldiyar'la kurduğu bağın bir nedeni de yaşadıklarının benzer olaylar olmasıdır. Halil, bir mezara nasıl canlı canlı gömüldüyse Güldiyar da ölünceye kadar bir odaya hapsedilecektir.

Güldiyar'ın uğradığı bu sistematik psikolojik şiddet, tüyler ürperten fiziksel şiddete de dönüşecektir. Romanda şiddetin doruk noktayı çıktığı yerlerden biri Güldiyar'ın gözyaşlarının kurumaması ve artık ağlayamaması ile ortaya çıkar. Gelen insanlar önceden dökülen taşlarla avunmayınca Nedim, çok gaddarca bir çözüm bulur. Salonun bir tarafına boydan boya bir perde astırır. Perdenin arkasında insanlara görünmeyen bir kişi bıçakla kızı dürterek ağlatmaya çalışır. Zamanla sırtı delik deşik olan kızcağız, bir süre sonra, önce hastalanacak, iyileşmeden de hayatını kaybedecektir.

Hiç şüphesiz, Güldiyar’dan sonra hem fiziksel hem psikolojik şiddete en fazla maruz kalan kişi Muzaffer’dir. O, Rüstem ve adamlarının yardımlarını insanî bir davranış olarak görmek ister. Zamanla adamların, eve yemek sipariş etmeleri ile birlikte bu yardımın, pek de normal olmadığını sezse de olanlar hakkında olumsuz düşünmemeye çalışır. İlk fiziksel şiddet olayı, Muzaffer’in, adamların gelenlerden para aldığını öğrenmesi sonucunda yaşanır. Muzaffer, hiddete kapılarak adamların başı olan “çekik gözlü”den hesap sorar, üzerine yürümeye çalışır; fakat mukavemetle karşılaşır. Adamlar tarafından mutfağa götürülerek feci şekilde darp edilir. Uğradığı şiddetin etkisiyle ayakta duramayan Muzaffer yere yığılır. Bu yere düşüş fiziksel yetersizlikten kaynaklansa da aynı zamanda psikolojik bir çöküşü de anlatır: “*Muzaffer dünyadan elini etiğini çekmiş de kendini çürümeye bırakmış gibi, hiç kımıldamadan duvarın dibinde saatlerce oturdu.*”⁹ “Çekik gözlü adam” yaptığı eylemin bir karşılığı olması gerektiğini düşünmektedir. Muzaffer’e bağırarak şunları söyler: “*Biz bunca zamandır babamızın hayrına mı kürek çekiyoruz.*” Ayrıca ortada dönüşü olmayan bir durum varsa bunun sebebinin Muzaffer’in naifliği olduğunu ima eder: “*Pideleri hapır hupur yerken iyiydi ama değil mi? (...) Hiç sormuyordun bu değirmenin suyu nereden geliyor diye, ha?*”¹⁰

Muzaffer ve kızı Güldiyar birer tutsağa, yaşadığı ev de bir “getto”ya dönüşür. Kendi özel mülkünde bir tutsağa dönen Muzaffer, her şeyi ardında bırakarak bir gece kaçmayı tasarlar ama gece gündüz evin çevresinde nöbet tutan adamlara yakalanır ve geri dönmek zorunda kalır. Evden dışarı çıkma özgürlüğü dahi elinden alınmıştır. Onları görmeye gelen Berber Zahit, Dursun’un karısı Emine gibi tanıdıklar bile para ödeyerek onları görebilmektedir.

Muzaffer, gücünün yetmediği bu adamlara teslim olur. Sadece kızı ile ilgilenmeye ve acısını azaltmaya çalışır. Kızın ağlayamamasından dolayı bıçak zoruyla ağlatılmaya çalışıldığı öğrenildiğinde de adamlara karşı çıkacak, sonuçta da adamlardan yine şiddet görecektir.

Muzaffer, bu çaresizlik içinde hep bir umut bekler. En çok umut beslediği kişi, oğlu Hüseyin’dir. Birkaç defa “*Bugünlerde Hüseyin çıkıp geliverecekmış gibi bir his var içimde.*”¹¹ diyecektir ama bu hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Adamlara polisi çağıracağını söyleyen genç de Muzaffer için bir umut oluşturur; uzun süre polisin gelmesini ve kendilerini kurtarmasını bekler ama o da gerçekleşmez. Ayrıca Cabir Dayı gibi tanıdıklarından da örtük bir beklenti içindedir fa-

9 Hasan Ali Toptaş, *Beni Kör Kuyularda*, İstanbul, Everest Yayınları, 2019, s. 90.

10 Toptaş, *a.g.e.*, s. 86-87.

11 Toptaş, *a.g.e.*, s. 222-223.

kat bunlardan hiçbiri gerçekleşmeyince Muzaffer, zaman içinde bir çöküş yaşar. Muzaffer'in adamlarla ilgili yaşadıklarında asıl hissettiği duygu, korku değildir. Daha ziyade yaşadığı toplum konusunda inancını kaybetmesidir. Varlığının da bir anlamının olamayışıdır. Romanın sonralarında adamlar, geliri artırma amacıyla kızı, bulunduğu küçük odadan salona aldıklarında, Muzaffer'e yer kaplamaması için, kızının yanında oturmamasını söyleyecektir. Muzaffer'in varlığı bile bir sorun teşkil etmektedir. Muzaffer, romanın sonunda gerçeklik algısını tamamen kaybedecek ve yaşadıkları sonucunda bir yıkım yaşayacaktır. Muzaffer'in içinde bulunduğu bu durum, Nazi toplama kamplarındaki insanların psikolojisi ile benzerlik göstermektedir. Arendt, bir zamanlar Buchenwald toplama kampında tutulan David Rousset'nin sözlerinden hareketle toplama kamplarındaki insanların isyan etmemelerinin bir nedeninin Nazilerin, uyguladıkları onur kırıcı yöntemlerle o insanları bu dünyada gerekli olmadıklarına ikna etmesinde yattığını söyler.¹² İnsanın fiziksel varlığı bile bir sorun teşkil ediyorsa, insan psikolojik olarak da bedensel olarak da yok konusunda en ufak bir mukavemetle karşılaşmamaktadır. Muzaffer de bir çıkış ve umut göremediği bu durumda adeta kendisini ve kızını çürümeye bırakır.

Romanda şiddetin en vahşi şekillerin biri Güldiyar'ı "seyretme"ye gelenlerden bir gencin başına gelir. Bu genç, kızının bıçakla ağılatılmasına karşı çıkan Muzaffer'in ulu orta dövülmesinden ve sonrasında yaşanan kargaşadan dolayı adamları polis çağırmakla tehdit eder. Olayın kendisi açısından ciddiyet oluşturduğunu fark edince de oradan kaçarak uzaklaşır; fakat günler sonra parçalara ayrılan cesedi şehrin ortasında bir çöp bidonundan çıkar. Bu olay, Muzaffer'in ve kızının içinde buldukları durumdan kurtulma olasılığını tamamen bitirir. Zira insanlar söz konusu mafyatik gruba karşı gelenlerin başına ne gibi şeyler geleceğini görmüşlerdir.

Yukarıda örnekleri de verildiği üzere romanda kötülüğün iki farklı boyutundan bahsedilebilir. Birincisi "tekil kötülük"tür ki romanın başında Güldiyar'ın başına gelenler bunun bir örneğidir. Romanda ikinci ve asıl üzerinde durulan du-

12 David Rousset bundan on altı yıl önce, hâlâ olayların etkisi altındayken, bütün toplama kamplarında olduğunu bildiğimiz şeyi betimler: "SS'in zaferi, işkence kurbanının hiç karşı çıkmadan darağacına götürülmeyi kabul etmesini, kimliğini olumlamayı bırakacak kadar kendinden vazgeçmesini gerektirir. Bu durumun elbette bir sebebi vardır; SS'ler kurbanın yenilgiye uğramasını yok yere, sırf sadistliklerinden istemezler. Kurbanını daha darağacına çıkmadan yok etmeyi beceren sistem... koca bir halkı esaret altında tutmak, itaat altına almak için tartışmasız en iyi sistem olduğunu gayet iyi bilirler. Bu insanların kendilerine söyleneni harfiyen yapıp ölüme gitmelerinden daha korkunç bir şey yoktur". (David Rousset, *Les Jours de notre mort*, Paris, éditions du Pavois, 1947; Akt. Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, s. 22).

rum ise kötülüğün sistematikleşmesidir ki Arendt’in kavramsallaştırması ile bu durum, “kötülüğün sıradanlığı” olarak adlandırılabilir. Arendt’in dikkat çektiği üzere kötülüğün sıradanlığı ile totaliter hareketler arasında sıkı bir ilişki vardır. Romanda her ne kadar siyasal/ideolojik bir totaliter hareket olmasa da daha dar anlamda sınırlı sayıda insan üzerinde tahakküm kurmaya çalışan giderek totaliterleşen mafyatik bir yapı vardır. Bu yapının görünen kısmının başındakiler sürekli değişse de yaptıkları eylemler aynı doğrultuda olacaktır.

Bu adamların eylemlerinin sebepleri romanın asıl sorunuyla doğrudan ilişkili olmasa da bu eylemlerin roman kurgusundaki etkisinin ortaya konması, kötülük ve kötülüğe karşı tepkisizliğin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Dolayısıyla sorulması gereken soru şudur: Bu adamlar, bir insan yaşamına mal olacak kadar ciddi eylemleri günlük hayatın içindeki sıradan eylemler gibi nasıl rahatça gerçekleştirilebilmektedir? Bu kişiler vicdan duygusundan yoksun sosyopat kişiler midir?

Arendt’in, dava sürecinde herkesin Eichmann’ı bir “canavar” olarak görmek istediğini ama aslında onun hiç de bir canavar olmadığı, toplumdaki sıradan insanlardan biri olduğu tespiti üzerinde daha önce de durulmuştu. Arendt, “kötülüğün sıradanlığı” kavramını bu düşüncesinden hareketle ortaya koymuştur. Arendt’e göre Eichmann, yaptığı eylemlerin sonuçları üzerinde hiç düşünmeden, onları basit bir görev olarak değerlendirmiştir. Üstelik yüz binlerce insanın yurtlarından edilerek trenlerle ölüm kamplarına nakledilmesi konusunda olağanüstü bir çaba ile çalışmıştır. Bunu yaparken de Nazi ideolojisinin sıkı bir savunucusu ya da antisemitizmi şiddetle savunduğu için yapmamıştır. Eichmann, görev süresince olağanüstü bir çaba göstererek çalışmış ve bunu, sırf “üst”lerinin gözüne girerek terfi etmek ve toplumda daha saygın bir yere gelmek için yapmıştır. Arendt’in ifadesi ile asıl dehşet verici durum, tam da budur. Onun bu basit ve bencil sıradanlığıdır.¹³

Romandaki mafyatik yapılanmanın elemanlarının da tek amacı daha fazla para kazanmaktır. Onlar da sıkı bir iş disiplini içinde gece gündüz çalışırlar. İşin başında bulunanların sözünden çıkmazlar. İşin gerçek sahiplerine daha fazla para kazandırmak ve daha önemli bir yere gelmek asıl amaçtır. Bundan dolayıdır ki iş büyüdükçe daha önemli/daha gaddar kişiler işin başına geçecektir.

“Çekik gözlü adam”dan sonra “Nedim Ağbi” dedikleri bir adam işin başına geçecektir ve gelir gelmez bu işi daha karlı hale getirmek için kızın bulunduğu küçük odayı değiştirecektir. Salonu boşaltarak kızını salona alacaktır. Aynı anda

13 Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, s. 292.

daha fazla insanı içeri alacak ve süre yirmi dakika ile sınırlandırılacaktır. Ayrıca giriş çıkışta zaman kaybı olmaması için gelen “seyirciler”in içeriye ayakkabı ile girmelerini söyleyecektir. Bu adamların tek amacı daha fazla para kazanmaktır. Bu yüzden artık kendi ihtiyaçlarını göremeyecek duruma gelen Güldiyar’a yardımcı olan Muzaffer’in bile salonda yer işgal etmesini istememektedir.

Kötülüğü bu kadar sıradan hale getiren şey, bu adamların herhangi bir büro işi yapar gibi insanların özgürlüğünü, yaşama hakkını ellerinden almalarıdır. Bu zalimliklerin rutin bir iş haline gelmiş olmasıdır.

Bu adamların, masum insanların hayatına mal olan eylemlerini gerçekleştirirken vicdani sorumluluk duymamalarına etki eden başka bir neden de içinde buldukları hiyerarşik yapılanmadır. Benzer bir durumu Eichmann davasında da görmek mümkündür. Arendt’in de kitabında işaret ettiği üzere Nürnberg mahkemelerinde yargılanan diğer subaylar gibi Eichmann da suç olarak nitelendirilen eylemlerinin “*devlet eylemleri*” olduğunu ve bunların emir-komuta sistemi içinde gerçekleştiğinden kendisinin eylemlerden doğrudan sorumlu tutulamayacağını savunmuştur.

Arendt doğrudan temas etmemekle birlikte, Eichmann’ın hukuksal olarak bir geçerliliği olmayan savunmasında psikolojik bir yan bulunmaktadır. O da emir-komuta sisteminin, gerçekleştirilen cinayet eylemleri gibi en dehşet verici suçlarda bile cinayetin psikolojik ağırlığını doğrudan bir kişiye yüklenmenin önüne geçmesi ve dolayısıyla kişinin kendini tek suçlu olarak görmemesidir. Emir-komuta eylemlerinde “*sorumluğun dağılması*” hadisesi yaşanmakta, bu ise insanların vicdan muhasebesi yapmasının önündeki engellerden biri olmaktadır.¹⁴

Romanda da şebekenin görünen kısmı itibarıyla baştaki adam sürekli değişmektedir. Rüstem, bu düzeni kurduktan kısa bir süre sonra işini başka birilerine devredecektir. Rüstem’den sonra “çekik gözlü adam”, ondan sonra “Nedim Ağbi” ve en sonra da Şakir diye biri için başına geçecektir. Bu adamların sürekli değişmesi, yaptıkları kötülüğün sadece kişilikleriyle açıklanamayacağını göstermektedir. Asıl önemli olan bu kişiler değil, dahil oldukları değişmeyen sistemin kendisidir. Gelen adamlar, sıkı bir disiplin içinde başta bulunan kişinin emirlerine göre hareket etmektedir. Yaşadıkları canına tak eden Muzaffer, kaçıp gitmek için adamlara yalvardığında hep aynı cevapla karşılaşır: “*Boşuna nefes tüketme, buna ben karar veremem.*”¹⁵ Bu şebekenin hiyerarşik bir yapısı vardır. En tepedeki

14 Bu durum, dolaylı da olsa Arendt’in “fikirsizlik” olarak tanımladığı, gerçekleştirilen eylemler hakkında yeterince düşünememenin nedenlerinden biri olmaktadır.

15 Toptaş, a.g.e., s. 200.

şişman adam bile “*Buna ben karar veremem maalesef yetkim yok*” diyecektir.¹⁶ Kurulan bu sistemde emir-komuta benzeri bir hiyerarşik yapı olduğundan hiç kimse doğrudan eylemlerin sorumlusu değildir. Ne Rüstem insanları bir düzene koyup para aldığı için, ne Nedim bıçak ucuyla kızı -defalarca da olsa- dürttüğü için kızın doğrudan katildir. Bunların her biri çarkın birer dişlisidir. Onlar ne birer canidir ne de birer kurban. Kötülüğün birer aracı haline gelen “sıradan insanlar”-dır. Muzaffer’in adamlardan birini kayıp oğluna benzetmesi, hatta bir defasında onu oğlu sanması ve ona yakınlık duyması bunun bir göstergesidir. Muzaffer’in kayıp oğlu Hüseyin de onların yaşındadır. Hüseyin’in kaybolmasına dair romanda bir ayrıntı bulunmaması ve figüratif anlamda çok önemli bir yere sahip olmaması, kurgusal açıdan Hüseyin’in romandaki varlığının önemli nedenlerinden birinin “adamlar”ın kimler olduğu ve nasıl böyle işlere bulaştıkları hususunda okuyucuya bir fikir sunması olduğu söylenebilir. Bu gençleri kurulan çarkların bir dişlisine çeviren kent, Hüseyin’i de yutmuş ve belki de başka bir yerde onu da bir çarkın dişlisine dönüştürmüştür.

Bu adamlar, çarkın birer dişlisi bile olsa yaptıkları eylemlerin yasal olmadığının farkındadırlar. Arendt’in Eichmann bağlamında söylediği üzere, bu durum onların yasal olmayan eylemlerinin sorumluluğunu üstlerinden almaz. Zira asıl mesele onların bu eylemlerinin farkında olmamasıdır; yani “*fikirsizlik*”tir. Muzaffer, oğluna benzediği gence buradan gitmek için yalvardığında karşısındakinin tavırları hep benzerdir: “*Adam duymamazlıktan geldi*”, “*Adam ona dönüp bakmadı bile.*”, “*Adam ağzını açmadı hiç, mermerden yontulmuş benzeyen kaskatı bir yüzle, tek başınaymış gibi uzun uzun gezindi avluda*”.¹⁷ Muzaffer, acınası durumuyla bir diyalog başlatmaya ne kadar gayret etse de sözleri adeta muhatabı tarafından hiç işitilmez. Adamın buradaki tavrı, başkasını dinlemek yani empati kurmak konusunda ne kadar kapalı olduğunu göstermektedir ki bu durum “*fikirsizlik*”in sadece bir boyutudur. Kendine verilen sorumluluk dışında her şeye kulağını tıkama, gözünü kapatma halidir. “*Hiçbir şey yaptıklarımızı düşünmekten daha önemli değildir.*”¹⁸ diyen Arendt (1994:15) eylemleri ve eylemsizlikleri ile insanın irade sahibi bir varlık oluşuna işaret etmektedir. Bu durumun tersi, aynı zamanda fikirsizliğin nedenini de açıklamaktadır. Karşısındaki dinlemek, onunla gerçek anlamda iletişim kurmak, insanın kendi eylemleri hakkında da düşünmeye sevk eder. Fakat yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere adamın, Muzaffer’in karşısındaki tavrı, sadece düşünmeye değil, dinlemeye de kapalı olduğunu göstermektedir.

16 Toptaş, *a.g.e.*, s. 218.

17 Toptaş, *a.g.e.*, s. 97.

18 Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 15.

Kötülüğün Meşruiyet Kaynağı: “Seyirci” Kalabalıklar

Beni Kır Kuyularda romanında şiddet ve kötülüğün günlük bir rutin haline gelmesi, normalleşmesi olay örgüsünün omurgasını oluşturmakla birlikte romanın merkezindeki temel mesele, şiddet ve kötülüğün kaynağı değildir. Asıl sorunsal kötülüğün varlık imkanı bulduğu toplum ve o toplumsal ilişkilerin uğradığı erozyonun nedenleridir. Romanda kötülüğün bu kadar yaygınlaşması ve sıradanlaşmasının nedeninin, bireyselleşmeden kaynaklanan toplumsal duyarsızlaşma ve başkalarının acılarına seyirci kalma olduğu söylenebilir. Romanda Güldiyar ve Muzaffer’in yaşadıkları hadise bir açıdan “seyirci etkisi” (bystander apathy/ bystander effect)¹⁹ teorisini çağrıştırmakla birlikte bu teörinin sınırlarını aşan bir genişliğe sahiptir. Romandaki olay, acil bir durumda bir kişiye yardım etmeme açısından “seyirci etkisi”yle ortak olmakla birlikte toplumsal duyarsızlık, başkalarının sorunlarını görmezden gelme açısından ise “seyirci etkisi”nden farklılık

19 Seyirci etkisi, Kitty Genovese adlı bir kadının pek çok insanın gözü önünde bir cinayete kurban gitmesi sonucunda araştırma yapan Bibb Latané ve John Darley’in ortaya attığı bir kavramdır. İki sosyal psikolog olan Bibb Latané ve John Darley, bu olayın asıl sebebinin, gazetelerin ileri sürdüğü şekilde gerçekten de New Yorkluların kayıtsızlığı, duyarsızlığı ve vurdumduymazlığı olup olmadığını araştırırlar. Araştırmacıların üzerinde en çok durduğu husus, cinayete bir-iki kişinin değil, tam otuz sekiz kişinin şahit olmasıdır. (Kitty Genovese cinayeti hakkında bkz. A. M. Rosenthal, *Thirty-Eight Witnesses: The Kitty Genovese Case*, New York, Melville House Publishing, 1999) Bibb Latané ve John Darley, tanık sayısının çokluğu, olayı müdahale etmeyi engellemiş olabileceği düşüncesinden hareketle bir sosyal deney yapacak ve şu sorudan hareket edeceklerdir: Acil bir duruma tanık olan insanların sayısı ile tanıkların olaya müdahale etmesi arasında bir ilgi var mıdır? Latané ve Darley bu konuda pek çok deney yapacaklardır. Nöbet geçirme deneyinde katılımcılar tek tek odalarda, sadece bir kişinin konuşabildiği bir haberleşme ağıyla üniversite hayatını tartışmaktadır. Deneyin ortalarında bir kişi sara nöbeti tarzında bir sorun yaşamakta ve çığlıklar atarak katılımcılardan yardım istemektedir. Belirli bir süre sonra ise sesler kesilmektedir. Deneyde, nöbet geçiren kişi dışında tek kişi olduğunu bilen katılımcıların %85’i, iki kişi olduklarını bilen katılımcıların %61’i, dört kişi olduklarını bilen katılımcıların ise %31’i 60 saniye içinde yardıma koşmuştur. Latané ve Darley bu deneyle bir olayın şahitleri arttıkça insanların sorumluluğu doğrudan üstlenmedikleri, bunu diğer kişilerden bekledikleri sonucuna varmıştır. (Elliot Aronson-Timothy D Wilson - Robin M. Akert, *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2012, s. 652-653) Genovese vakasında da cinayetlinin ulu orta, pek çok kişinin görebileceği/sesleri duyabileceği bir yerde olması, birisinin sorumluluğu doğrudan üstlenmesini engellemiş olduğu sonucu çıkarılmıştır. İnsanlar, “Kurtarın, adam beni öldürüyor!” çığlığını duyduğuna göre “ne de olsa birisi polisi aramıştır” diye düşünmüş görünmektedir. Latané ve Darley, çok kişinin şahit olduğu acil olaylarda müdahale sürecindeki yardım oranının azalması durumuna “sorumluluğun dağılması” adını vereceklerdir. (John M. Darley - Bibb Latané, “Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4, Pt.1), 1968, ss. 377-383)

arz etmektedir. “Seyirci etkisi”, Güldiyar’ın içinde bulunduğu durumu ifade etmek için yetersiz kalacağından dolayı, onu da kapsayacağı düşünülerek “seyirci kalma” tabiri tercih edilecektir.

Romanda “seyirci kalma”nın, üç insan grubu açısından farklı şekillerde gerçekleştiğini söylemek mümkün. Birincisi Muzaffer’i tanıyan yakın çevresi ki, bunların bu tarz bir tavır içinde olmalarının temel sebebi, şiddet görmüş olmaları ya da görme olasılığı ve dolayısıyla korkudan kaynaklanmaktadır. Bu kişiler, Muzaffer’in köyden ya da mahalleden tanıkları, arkadaşları ya da komşularıdır ki, Dursun, Emine, Berber Zahit, Cabir Dayı gibi kişiler bu kategoride değerlendirilebilir.

Dursun, daha olayların başında şiddete uğrayacak, eşi ve çocuğu ile tehdit edildiğinden korkusundan hiçbir şey yapmayacaktır. Muzaffer’in hem komşusu hem çocukluk arkadaşı olan Dursun, büyük bir vicdan azabı yaşasa da eşi ve çocuğuna bir şeyler olur düşüncesiyle, olanları hep pençesinden izleyecektir.

Yine Berber Zahit, para ödeyerek Muzaffer’i görmeye gelecek, fakat sadece “*Bunlar çok fena*”, “*Sana dost tavsiyesi, düşün taşın, bir an evvel bu işe bir çare bul!*”²⁰ deyip gidecek ve bir daha da uğramayacaktır.

Muzaffer’in köylüsü olan ve daha önce Muzaffer’in çocuklarıyla yakından ilgilenen Cabir Dayı da bütün olanları bildiği halde günlerce Muzaffer’in evinin etrafında dönüp duracak fakat olanlara o da seyirci kalacaktır. Bu anlamda zaman zaman klarneti ile kendini gösteren Cevher de Güldiyar’a deliler gibi aşık olduğunu söylediği halde olanları sadece uzaktan seyredecektir. Dolayısıyla arkadaşlık, komşuluk, köydaşlık, aşk gibi duygusal bağlardan hiçbiri, kentlileşmeye çalışan bu toplumda yakınlık duydukları insanlara yardım etmek için gerekli itici güce sahip olmayacaktır. Bu insanların hissettiği duygular kişisel önceliklerinden daha önemlidir. Bu sebeple Muzaffer ve Güldiyar’ın yaşadıklarını hep uzaktan seyredeceklerdir, yani olanlara “seyirci kalma”yı tercih edeceklerdir.²¹

Seyirci kalmanın bir diğer örneği ise polis özelinde devlet mekanizmasıdır. Birinci grubun tavrının nedeni korku iken ikincisinin, menfaat temin etme oldu-

20 Toptaş, *a.g.e.*, s. 185.

21 “Seyirci etkisi”nde mağdur durumdaki kişinin yakın ya da tanış biri olmasının, yardım etme riski oluştursa bile, yardım etme oranını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. (Bkz. Mahmut Özdevecioğlu - Yasemin Kaya - Tuba Dedeoğlu, “Kişilik Özelliklerinin İzleyici Etkisi (Bystander Effect) Üzerindeki Etkisinde Kontrol Odağının Rolü”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı 42, Temmuz-Aralık 2013, s. 29). Fakat buna rağmen Muzaffer’in yakın çevresini oluşturan bu kişilerden hiçbiri Muzaffer ve kızının yaşadığı mağduriyet konusunda harekete geçmeyeceklerdir.

ğu görülmektedir. Muzaffer'in yakın çevresi sosyal ilişkilerin, polisler ise resmi görevlerinin gereklerini yerine getirmeyerek olaya seyirci kalmıştır; fakat her ikisinin de ortak özelliği, bireysel menfaatlerini başkasının önüne koyarak yani bencilce davranarak buna neden olmalarıdır.

Hem polisler açısından hem Muzaffer'in yakın çevresi açısından olay, bütün yönleriyle bilinmektedir. Halil, Cabir Dayı'ya kızı kurtarmak için teklifte bulunurken aralarında geçen diyalog bunun bir kanıtıdır: “*Bu evde olanları biliyor-sun değil mi?*” diye sordu Halil aniden. *‘Biliyorum,’ dedi ihtiyar. ‘Bilmeyen yok ki zaten, herkes biliyor.’*²²

Muzaffer'in yakın çevresinin durumu, olayın aciliyetini yorumlayamamadan kaynaklanan çoğulcu yok sayma olarak değerlendirilemez. Zira onlar, her şeyi bilmektedir ve kendilerine gelebilecek bir tehlikeden korunmak için başkasının acısını görmezden gelmeyi iradi olarak tercih etmektedirler.

Latané ve Darley, yaptıkları sosyal deneylerde bir olaya tanık olan insanların harekete geçme konusunda geçtikleri aşamalardan birinin olayın kendileri açısından oluşturacağı risk seviyesi olduğunu tespit etmişlerdir.²³

Daha önce de aktarıldığı üzere, olaya tanık olan kişi, olaya müdahale ettiği takdirde şahsıyla ilgili bir tehlike olduğunu görse bile mağdura bir yakınlık duyuyorsa çok düşünmeden kendini tehlikeye atabilmektedir. Romandaki sorun

22 Toptaş, *a.g.e.*, s. 166.

23 Latané ve Darley, insanların, acil bir durumda kalan mağdur kişiye yardım etmeden önce beş karar aşamasından geçtiklerini tespit etmiştir. İnsanlar, bu aşamalardan birine takıldıklarında mağdura yardıma gitmedikleri görülmüştür. Tanık müdahalesi karar ağacı olarak tanımlanan bu beş adım şöyledir: 1. Olayın fark edilmesi: Şaşkınlık ya da telaşla olayın fark edilememesi. 2. Olayın acil durum olarak yorumlanması: Olayın acil bir durum olmadığını düşünmek ve olaya tanık olan insanlar, olayın aciliyetini yorumlamakta zorlandıklarında başka tanıklara bakarlar. Onlarda da harekete geçme konusunda herhangi bir işaret **göremediklerinde** “**çoğulcu yok sayma**” denilen durum gerçekleşir ve kimse olayı acil olarak yorumlamaz. 3. Sorumluluk alma: Kitty Genovese olayında da görüldüğü üzere olayın pek çok kişinin görebileceği bir yerde olması, olaya tanık olan insanların, “ne de olsa birileri polise ya da yetkililere haber vermiştir” diye düşünmesine ve herhangi bir adım atmamasına neden olur. Bu durum ise “sorumluluğun dağılması” olarak adlandırılır. 4. Doğru yardım şeklini bilmeme: Olaya tanık olan kişiler, olaya nasıl müdahale edeceğini bilemediğinde, bu konuda yeterli donanıma sahip olmadığında da her hangi bir girişimde bulunmamaktadırlar. 5. Kararı uygulama: Olaya tanık olan kişi eğer şahsıyla ilgili bir tehlike olacağını düşündüğünde mağdura yardım etme konusunda harekete geçmemektedir. Ayrıca yasal kaygılar ve utanma gibi etkenler de bu kararı uygulamayı olumsuz etkileyebilmektedir. (Bibb Latané - John M. Darley, *The Unresponsive Bystander: Why Doesn't He Help?*, New York, Printice Hall, 1970; Akt. Aronson -Wilson - Akert, *Sosyal Psikoloji*, s. 651-658)

ise bu tehlike durumunu hesaba katmaması gereken arkadaşlık, komşuluk, hemşehrilik gibi etkenlerin hiçbir etkisinin olmamasıdır. Roman tam da bu durumun nedenini sorgulamaktadır ki ileride buna değinilecektir. Polisler ise kendileri açısından bir tehlike olmadığı halde kişisel yarar sağlama adına olayı görmezden gelmiş yani buna seyirci kalmışlardır. Daha önce de aktarıldığı üzere, bir genç, adamları polise şikâyet etmekle tehdit ettiğinde bir kişinin “*Boşuna uğraşma aslanım, birkaç kez aradık ama gelen olmadı*”²⁴ sözü, polislerin de her şeyi bildiğini göstermektedir.

Romandaki asıl “seyirci etkisi”ni ise Güldiyar’ı ziyaret etme bahanesiyle gözlerinden düşen taşları görmeye gelenlerde görmek mümkündür. İlk gelenler daha ziyade merak duygusuyla gelseler de bu, yine de bir ziyarettir. Nitekim bu ilk gelenler, Muzaffer’i ve Bahriye’yi tanıyan mahallelidir. Fakat kısa süre içinde haberin duyulmaya başlamasıyla onların tanımadıkları insanlar da gelmeye başlar ev sürekli dolup taşar: “*Kapının önünde biriken ayakkabuların, habire hareket edip duran ellerin, ayakların, eğilip doğrulan gövdelerin, meraklı bakışların ve tekrar tekrar sorulan soruların haddi hesabı yoktu[r]*.”²⁵ Bu kalabalık kısa sürede artık eve sığmaz olacak, evin dışında uzun kuyruklar oluşacaktır. Olayın yaşandığı yer bir gecekondu mahallesidir ve gelenlerin çoğu da alt tabakadan insanlardır. Bununla beraber üst tabakadan “şık giyimli bazı kadınlarla bazı erkekler de” kızı görmeye gelmektedir. Evin çevresi bir seyirlik yere dönecektir.

Bu insanlar yaz kış, buz ayaz dinlemeden sabahın erken saatlerinde eve gelmekte ve sıra kapmaya çalışmaktadır. Kalabalık artınca yeni iş fırsatları da doğar ve evin karşısında simit, çekirdek, sandviç satılmaya başlanır. Zamanla “*Güldiyar’ın gözlerinden dökülen taşları seyretmeye gelenleri seyretmeye gelenler de*”²⁶ peyda olacaktır. Ayrıca “*pejmurde, saçları başları dağınık, avare kılıklı*” adamlar da türeyecektir. Üstelik bunlar Güldiyar’ın döktüğü taşları bile merak etmiyordu. “*Kalabalığın içinde olmak ve başka insanlarla birlikte aynı yerde topluca nefes alıp vermek*”²⁷ için geliyordu.

Güldiyar’ın yaşadığı olay kimsenin umurunda değildir; herkes kızın gözünden düşen taşları merak etmektedir. Sadece Berber Zahit ve fötr şapkalı bir adam kızın doktora götürülmesini tavsiye edecektir. Bunun dışında kızın yaşadığı hiç kimsenin umurunda olmayacaktır. Hatta kızın içinde şeytanların olduğunu ileri süren ak sakallı bir adam bile çıkacaktır. İronik olan husus, Gül-

24 Toptaş, *a.g.e.*, s. 133.

25 Toptaş, *a.g.e.*, s. 32-33.

26 Toptaş, *a.g.e.*, s. 143.

27 Toptaş, *a.g.e.*, s. 146.

diyar'a görünürde yardım etmeye çalışan ilk kişi, Rüstem'dir. Kızı hastaneye de götürecektir; fakat hastaneden hemen sonra bu yardım, yavaş yavaş büyük bir kötülüğe dönüşecektir.

Kızı görmeye gelen hiç kimse, gerçekte kızın yaşadığıyla ilgilenmediğinden dolayı Rüstem'in gelenlerden para almasını da yadırgamayacaklardır. Çünkü onlar tıpkı sirkteki bir gösterinin izlencesinin karşılığı olarak o parayı verdiklerini düşünürler. Hatta adamların para alması, bir çeşit vicdanların rahatlatılmasına yarar; çünkü merak duygularının farkında olma, kızın duygularını gerçekte umursamadıkları anlamına gelir ki giriş ücreti, eylemlerine bir çeşit meşruiyet sağlar. Söz konusu olan artık kızın yaşadığı olay değil; verilen ücret ve beklenen hizmettir. Nitekim kız artık ağlayamaz olduğunda, "seyirciler" itirazda bulunacaktır:

"'Kardeşim,' dedi, gözlerini pörtleterek; 'bu bizim üçüncü gelişimiz! Hiç olacak şey mi, kızın gözlerinden dökülen taşları bir kere bile göremedik daha, bir kere bile!'"

"'Vallahi ben de göremedim!' diye atıldı kalabalığın içinden başka biri. 'İki defadır geliyor, boşuna masraf ediyorum!'"

"'Doğru söylüyor!' dedi onun arkasından biri daha, öne doğru fırlayarak. 'Bu işe bir çare bulunmalı, vallahi boşuna masraf ediyoruz!'"²⁸

Yine romanın sonuna doğru Güldiyar yaşam mücadelesi verirken kendinden geçer. Seyirciler, kızın yaşadığı ile ilgilenmemektedir. Onlar verdikleri ücretin karşılığını görmek arzusundadır: "*'Bu tamamen haksızlık!' dedi içlerinden tok sesli bir erkek. 'Biz ağlayacak diye beklerken o yıkıldı gitti. Olur mu canım böyle, paramızı geri verin!'*"²⁹ Söz konusu olan bir insanın yaşadığı acı değildir. Bu durum "hak" kavramı kapsamına girmemektedir. Hak, verilen ücret ve bu ücretin karşılığını talep etmekle sınırlıdır.

Kızın bu halini seyretmeye gelenler ona yardım etmedikleri gibi bir de kızın yaşadığı acının artmasına sebep olmaktadır. Eğer Güldiyar'ın yaşadığı olayı görmezden gelmiş olsalar, sadece yardım etmemiş olacaklardır; onlar aynı zamanda kızın tutsak edilmesine ve bir sirk hayvanı gibi teşhir edilmesine de neden olmaktadır. Bunun yaşanmasına neden olan ilk adım, tabii ki, Muzaffer ve Bahriye'nin tanıdığı mahallelidir.

Bu ilk gelen insanlar, Latané ve Darley'in kavramsallaştırmasıyla sorumluluğun dağılmasına neden olur. Gelen insanların sayısının artması, kızın yaşadığını giderek önemsizleştirir. İlk gelen yakın çevrenin kızın gözlerinden taş döktüğünü

28 Toptaş, a.g.e., s. 109.

29 Toptaş, a.g.e., s. 219.

yaymaları, bir toplumsal kanıt ilkesine dönüşür ve diğer insanlar için kızın halinin seyredilmesi, normalleştirilmiş olur.

Bu benzerliklere rağmen romandaki olay, “seyirci etkisi”ni aşan bir yapıya sahiptir. Olay sadece seyirci etkisindeki yardım konusunda harekete geçememe ile sınırlı değil. Romanda öne çıkarılan husus, kendi bireyselliklerine ve bençilliklerine gömülen insanların, sadece başkalarının acılarını görmezden gelmesi değil; aynı zamanda bunu seyirlik bir hale getirmesidir. En kötüsü de insanların bundan bir çeşit haz almasıdır. Bu, ancak toplumsal bir patolojik durum ile açıklanabilir. Bunun en iyi örneklerinden biri, kızı görmeye gelen yaşlı bir adamdır. Yaşlı adam defalarca gelmiştir. Felç geçirdikten sonra bile kızı “seyretme”ye gelmeden duramamaktadır. Onu tekerlekli sandalyede getiren genç, “ ‘Durmuyor bu’, ‘Burayı görmeden durmuyor.’ ”³⁰ diyecektir.

Kötülüğün yaygınlaşmasına sebep olan asıl husus da budur. Asıl kötülük, daha önce üzerinde durulduğu üzere söz konusu mafyatik grubun yaptıkları değildir. Kalabalıkların kötülüğe zemin hazırlaması ve daha sonra da kötülük konusunda “susarak” dolaylı da olsa ona destek olunmasıdır. Zira sistematik şiddetin başlamasında adamları buna sevk eden insanların toplanması ve verdikleri ücrettir. Rüstem’i insanlardan giriş ücreti almaya iten şey, insanların kızın sorunuyla ilgilenmediği gerçeği ve dökülen taşları görme konusundaki aşırı merakıdır.

Bu aşırılık, evin dışına taşan kalabalıklar şeklinde görünür olacaktır. Kalabalıkların kötülüğe zemin oluşturması sadece bu olayla kalmayacaktır. Güldiyar öldükten sonra gerçeklik duygusu ciddi anlamda sarsılacak olan Muzaffer, yerinden kıpırdamayacak ve Güldiyar’ın oturduğu mindere bakıp duracaktır. İnsanlar, Muzaffer’in kızını gördüğünü ileri süreceklerdir. Güldiyar’ın ölümü üzerine geride hiçbir kanıt bırakmadan oradan gitme planı yapan adamlar, kalabalığı dağıtmaya çalıştığında karşılaştıkları durum, kitlelerin kötülüğe zemin oluşturması konusunda iyi bir örnek oluşturmaktadır: “ ‘Bizi niye uğraştırıyorsunuz?’ dedi o sırada yaşlıca, tonton bir adam. ‘İsimlerimizi yazın, sıraya girelim!’ ”³¹

Arendt’in totaliter hareketler bağlamında söylediği durumun benzer şekilde burada da karşımıza çıktığını görüyoruz. Aslında kötülük, dolaylı da olsa bir destek olmadan yaygınlaşamaz; ya da Arendt’in holokost bağlamında kullandığı anlamıyla radikal kötülük şekline dönemez. Bunun için sadece şiddet araçları yeterli değildir; aynı zamanda kitlelere de ihtiyaç vardır.

30 Toptaş, *a.g.e.*, s. 207.

31 Toptaş, *a.g.e.*, s. 235.

Bu seyirciler içinde zaman zaman Muzaffer ve kızına acıyanlar olmakla birlikte onlara yardım etme konusunda harekete geçen kimse olmamıştır. Sadece adamları polise şikayet etmekle tehdit eden bir genç söz konusudur. Fakat o da gerçekte kızın ve Muzaffer'in yaşadıklarına bir itirazda bulunmaz, yaşanan karışadan bir rahatsızlık duyduğundan dolayı adamlara karşı bir çıkışta bulunur. Güldiyar ve Muzaffer'in yaşadıkları konusunda rahatsız olan gerçekte sadece Halil vardır. Fakat Halil, gerçek bir kişiden ziyade olaylara dışarıdan bakan bir figür olarak fantastik bir kurguyla romana oturtulmuştur; nitekim olaylara doğrudan müdahil ol(a)maz, o evrenin dışından gibi davranır.³²

Kötülüğün Zemini: Kent ve Bireyselleşme

Romanda kötülüğün artması, yayılması ve insanların bu konudaki duyarsızlıklarının nedeni dolaylı ve örtük bir şekilde kent(metropol) ve onun doğurduğu yeni bireyselleşme ile ilişkilendirilir. Romanda olayların geçtiği yer her ne kadar Ankara olsa da kent daha genel bir bağlamda kullanılır ve arka planda hep vardır. Fakat burada kentin kendisi değil, kentleşme biçimi bir sorundur.

Romanda kent, sistematik olarak büyüyen ve gelişen bir yapı değildir; daha çok gecekondulaşmayla düzensiz ve gelişigüzel ortaya çıkan çarpık bir yapılaşma olarak resmedilir. Bu duruma romanda birkaç kez dikkat çekilmeye çalışılır. Bu, yeni bir kentleşme sorunudur ve romanda yaşanan olaylarla kentin bu genişleme süreci arasında doğrudan bir ilgi vardır. Muzaffer ve Güldiyar, adamların elinde bir tutsağa dönüştüğünde kendi evinin penceresinden bakan ve bu durumu düşünen Dursun, on beş yıl önce Muzaffer'le şehre geldikleri ve oturdukları evin arsasını aldıkları günü suçlulukla hatırlar. Ev yaptıkları yer, hiç de şehir olarak sayılabilecek bir yer değildir. Burası “*Şehrin dışında*”, “*eciş bücüş evleri*”, “*engebelerle sert bir arazi*”yi geçip zar zor gelebildikleri, kayalıkların olduğu ıssız bir yerdir.³³

Bu ıssız tepeler, Muzaffer ve Dursun'un buraya gelişlerinin üzerinden geçen on beş yıl içinde gecekondularla kaplanacaktır. Bu durum, hem kentleşme anlamında hem de toplumsal/kültürel açıdan yeni sorunlar ortaya çıkaracaktır. Kentleşme özelindeki sorun, daha çok gecekondulaşmadan kaynaklanan merkez-va-roş ayrımıdır ki buna romanda birkaç yerde dikkat çekilir. Güldiyar'ı hastaneye

32 Halil'in hikayesi, Toptaş'ın yazarı bir kurgu unsuru olarak metne dahil etmesinin bir örneğidir ki Toptaş, daha önce Gölgesizler romanında benzer şekilde bunu yapmıştır. Halil'in hikayesinin mekanı olarak Amsterdam'ın seçilmiş olması, Halil'in hikayesinin de otobiyografik bir özellik taşıdığına örtük bir göstergesi ola değerlendirilebilir; zira Toptaş, Amsterdam'ın da içinde bulunduğu uzun bir Avrupa gezisine çıkmıştır.

33 Toptaş, *a.g.e.*, s. 42.

götürürken Muzaffer’in evinin olduğu bir gecekondu mahallesinden kentin merkezi semtlerinden biri olan Çankaya’ya gidiş bu karşıtlığa güzel bir örnektir:

“Kalabalığın şaşkın bakışları altında, ufku kaplayan uzaktaki o bol ışılı, yüksek binalara doğru ilerlediler böylece; briket duvarla çevrili eğri büğrü sokakları, rüzgârda zangırdayan paslı tenekeleri, seyyar satıcıları, çöplükleri, köşe başlarına açılmış ufacık dükkânları, yıkıntıları ve çipil gözlü çocuklarla kapı önlerinde birer zaman birikintisi gibi oturup duran ihtiyarları geride bırakarak geniş kaldırımın geniş bir caddeye, oradan da iki yanı akasyalarla, iki yanı atkestaneleriyle dolu başka caddelerle başka sokakları dolana dolana bulvara çıktılar. Dünyanın renkleri değişti onlar ilerledikçe, dünyanın sesleri, sessizlikleri değişti, şekilleri sonra, kapıları, kapılarından girip çıkanları değişti, gülenleri, ağlayanları, yürüyenleri değişti, ağaçları, çimenleri, yaprakları değişti, güzellikleri, çirkinlikleri değişti, hatta bütün bunlarla ve daha başka şeylerle birlikte mesafeleri, boşlukları ve bu mesafelerle bu boşluklarda gezinen kokuları da değişti.”³⁴

Dönüş yolunda yine “*ufku kaplayan bol ışılı, yüksek binalar*” geride bırakılarak “*bacalarından incecik dumanla tüten, tamtakır kuru bakır evlerle çevrili daracık sokaklar*”ın³⁵ olduğu tepelere kurulan kenar mahallelerden geçilerek Muzaffer’in evine dönülecektir. Bu karşıtlık, sadece yapısal bağlamında ortaya çıkan kentsel bir görünüm farklılığı değildir. Asıl sorun bu yeni kentleşme içinde ortaya çıkan yeni insan tipi ve bunun şekillendirdiği toplumsal ilişkilerdir. Romanda bu yeni durum, kent-varoş bağlamında değil; kent-taşra arasındaki farklar açısından ortaya konur.

Romanda köy yaşamına dair insan tipini, toplumsal ilişkileri ve ekonomik yapıyı Muzaffer’in, babası ve kayın pederi ile ilgili anlattığı anılarda görmek mümkündür. Muzaffer’in bahsettiği dönemde taşra yaşam için önemli bir seçenektir. Bu dönemde taşra gerek popülasyonu gerek ekonomisi gerekse de sosyal ilişkileriyle, barındırdığı insanları tatmin eden bir yerdir: “*Köy, şimdiki gibi değildi tabii, neredeyse kasaba büyüklüğündeydi o yıllarda. Daha rızık darlığı başlamamıştı, göç möç yoktu, orada doğan orada kalır, orada yaşar, orada yaşlanır, orada ölürdü. Beti bereketi yerindeydi çünkü.*”³⁶

Muzaffer’in Güldiyar’a anlattığı isimleriyle, Mehmet Dede ve Süleyman Dede, bu dönemin insanlarıdır ve romanda sadece hayatlarıyla değil, karakterleri, ekonomik ilişkileri ve dünyaya bakışlarıyla da resmedilir. Mehmet Dede, yani

34 Toptaş, *a.g.e.*, s. 55.

35 Toptaş, *a.g.e.*, s. 59.

36 Toptaş, *a.g.e.*, s. 190.

Muzaffer'in kayın pederi, köyün çobanlığını yapmaktadır. “*Kurdun kuşun, taşın toprağın dilinden*” iyi anlayan “*kucağında kuzularla, dilinde türkülerle gezen gönlü hoş*”³⁷ bir adamdır. Köylüler koyunlarını ona “*teslim eder*”, o da zamanı gelince “*hak toplamaya çıkar*”.³⁸ O yıl ihtiyar heyeti ve muhtar ne takdir etmişse onu toplar. İlişkilerde güven esastır ve hak, yazılı olmayan kurallarca belirlenmekte ve kimse kimsenin emeğini suistimal etmemektedir.

Muzaffer'in babası, Süleyman Dede de rençperlik yaparken ayakkabılara, terliklere ilgi duyduğundan, naylon ve lastik ayakkabıları tamir etmeyi öğrenmiş; zamanla eş dostun ısrarı ve yardımıyla da köy kahvehanesinin yanında küçük bir dükkân açmıştır. Ekonomik yaşamı ve insan ilişkileri açısından nispeten daha fazla insanla iç içedir. Yine de Tönnies'in ifadesi ile *gemeinschaft*³⁹ olarak adlandırılabilir dar bir topluluğun üyesidir. Burada ekonomik ve toplumsal ilişkiler son derece basit, hatta bir açıdan ilkindir. Her ikisinin de yaşamını belirleyen anahtar sözcük “kanaat”tir. İçinde yaşadıkları topluluğun ve tabiatın doğal birer üyesidir. Onların toplumsal ilişkilerini belirleyen, duygusal bağlar ve dar topluluğun değerleridir. Mehmet ve Süleyman Dedelerin temsil ettiği bu yaşam tarzı ve insan tipi, ölümleriyle birlikte artık tükenmiştir. Geriye kalanlar da köyden şehre göç etmiştir. Muzaffer, şehre göç etmesinin dolaylı bir nedeni olarak düşündüğü bu süreci şu şekilde anlatır: “*Köy küçüldükçe küçülmüş, yıldan yıla hane sayısı azalmıştı[r]. Giden gidene[dir] artık, evlerin çoğu boşalmış, içlerinde yaşayan olmadığı için viraneye dönmüştü[r].*” “*Evlerin bir yarısında insanlar, bir yarısında baykuşlar oturuyordu[r].*”⁴⁰

Muzaffer, babası ve kayınpederinin ölümüyle bu yaşam tarzının sona erdiğini düşünerek şehre göç edecektir. Fakat kentin toplumsal ve ekonomik ilişkileri taşranınkinden çok farklıdır. Burada ilişkileri belirleyen etmenler artık duygusal bağlar ve dar bir topluluğun değerleri değildir. Metropolde artık bambaşka bir zihinsel yaşam ve onun gereklikleri söz konusudur. Bu durumun nedenini, Georg Simmel'in kent yaşamı ile taşra yaşamının gerektirdiği bilinçlilik düzeylerinin farklılığında aramak mümkündür. Metropol yaşamı ve insan zihninin gelişimi üzerine yazdığı bir makalesinde Simmel bu farklılığı şöyle anlatır:

37 Toptaş, *a.g.e.*, s. 191.

38 Toptaş, *a.g.e.*, s. 190.

39 Tönnies, insan birliklerini *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* olarak ikiye ayırır. Ona göre doğal istemin baskın olduğu her türlü insan birliği *Gemeinschaft* (cemaat), ussal istemler tarafından şekillendirilen ve yönlendirilen birlikleri de *Gesellschaft* (cemiyet) olarak adlandırır. Bkz. Ferdinand Tönnies, “*Gemeinschaft ve Gesellschaft*”, *Şehir ve Cemiyet: Weber, Tönnies, Simmel*, haz. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2000.

40 Toptaş, *a.g.e.*, s. 193.

“Şehir, caddeden her geçişle, ekonomik, mesleki ve toplumsal hayatın tüm temposu ve çeşitliliğiyle, ruhsal hayatın duyuşal temelleri konusunda kasaba ve taşra hayatıyla kendisi arasında derin bir karşıtlık kurar. Metropol farklılıklara bağımlı bir mahluk olarak insanı taşra hayatının gerektirdiğinden daha çok bilinçliliğe mecbur eder. Taşrada hayatın ve duyuşal zihinsel imgelerin ritmi daha yavaş, daha alışılmış ve daha düzenli şekilde akar. Kasabalardaki duygulara ve duyuşsal ilişkilere dayalı ruhsal hayatın tersine, metropoldeki hayatın esasen düşünsel (intellectualistic) olduğunu görürüz.”⁴¹

Simmel, yine bu bağlamda insanın, metropole özgü fenomenlere tepkilerini kalbiyle değil, kafasıyla verdiğini söyler. Ona göre zekanın ve düşünselliğın metropol hayatında bu kadar öne çıkmasının asıl sebebi, metropolün para ekonomisinin yeri olmasından kaynaklanmaktadır ve para ekonomisi ile düşünselliğın (intellectuality) hakimiyeti arasında bünyevi bir bağı vardır.⁴²

Metropol yaşamında düşünsellik ve para her şeyin belirleyicisidir ve her ikisi de insan ilişkilerinde görüntüde adil ama duyguya yer bırakmayan bir katılığa sahiptir. Romana farklı bir açıdan bakılabilecek bir açı olmakla birlikte şu kadarı söylenebilir ki taşradan gelen Muzaffer kentın gerektirdiğı, en azından kendisini ve ailesine koruyabilecek bir bilinçlilik düzeyine erişmemiştir. Daha doğrusu taşranın duygulara ve duyuşsal ilişkilere dayalı kurallarının metropolde de geçerli olduğunu sanmıştır. Adamların gelip günlerce kendisine yardım etmesini, hatta yemek ısmarlamasını bu çerçevede değerlendirmiştir. Olayların aslının böyle olmadığını fark ettiğinde ise başta kayıp oğlu olmak üzere Cabir Dayı, Dursun gibi kişilerden kimi zaman açık kimi zaman da örtük bir beklenti içinde olmuştur. Taşrada geçerli olan ve duygulara dayalı o bağların devam ettiğini düşünmüş ve kentte olsalar bile en azından yakın ilişkide bulunduğu kişilerin gelip kendisine ve kızına yardım edeceğini ummuştur hep. Muzaffer, taşranın duygulara ve duyuşsal ilişkilere dayalı sosyal yapısının metropolde de var olduğunu sanmış ama hüsrana uğramıştır.

Oğlunun kaybolması, eşinin ölümü, kızı ile düştüğü kötü durum, kendisi için büyük bir pişmanlık sebebi olacaktır; çünkü bütün bunlara sebep olan kişi, kendisi olmuştur, onları şehre kendisi getirmiştir. Muzaffer’in kent bağlamında yaşadığı bu vicdan azabı, zor duruma düştüğünde sanrısız olarak gördüğü anne ve babası ile açığa çıkar. Babasının söyledikleri, içten içe kendisine yönelttiğı suçlamalardır:

41 Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan, 2. basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, s. 318.

42 Simmel, *a.g.e.*, s. 318.

“Beğendin mi yaptığımı? (...) “Dizlerini kırıp oturduğun yerde otursaydın bunlar hiç olmayacaktı işte! Fakat sen ne yaptın, yarım aklınla tut-tun, şehre heves ettin. Azın kıymetini bilemedin bir türlü, kanaatkâr olmadın. Olamayınca da çoluk çocuğunu da aldın, bir bok varmış gibi şehre göçtün!” (...)

“Şehre göçmeyi bir halt belledin!” (...) “Göçtün de ne oldu deyyus, ne oldu, söyle bana hadi, ne oldu?” (...) “Oturduğun yerde otursaydın bunlar başına gelmeyecekti, hiç gelmeyecekti!” (...) “Fakat senin içindeki kurtlar gım gım etti, biliyorum ben. Onlar gım gım edince duramadın tabii, ata yurdunu falan gözün görmez oldu. Bir tamahtır aldı, saman çöpü gibi savurdu seni. Büyük sözü de dinlemedin Şimdi şehrin sana neler ettiğini ben söyleyeyim mi ha, söyleyeyim mi?”⁴³

Bu sözler Muzaffer’in kendi pişmanlığının iç sesidir. Babası ve annesi ile ilgili gördüğü sahneler aslında birer sanrıdan ibarettir; zira babası ve annesi, kendileri daha şehre göç etmeden önce ölmüştür. Görüldüğü üzere Muzaffer, oğlunun kaybolması, eşinin ölümü ve kızının bu adamların elinde bir tutsağa dönüşmesinin temel sebebini kentte bulunmaya bağlamaktadır ve onları kente kendisi getirdiği için de büyük bir pişmanlık yaşamaktadır. Adamları gerçek yüzleriyle tanıdığına nasıl bir sorunla karşılaştığını fark edecek ve çözümü köyüne dönmekte arayacaktır. Muzaffer on beş yıl önce büyük umutlarla göç ettiği kentle ilgili şunları söyleyecektir: *“O gün [şehre taşındığı gün, R. K. E.] bana, len Muzaffer, şimdi sen böyle cicilerini giyinmiş bayram çocuğu gibi seviniyorsun ama yıllar sonra bu şehirden fena hâlde yaka silkecek, silkince de bir gece kızını sırtına alıp apar topar köye kaçacaksın deselerdi, güler geçerdim herhâlde. Evet, güler geçerdim! Böyle bir şeyin olacağına da katiyen ihtimal vermezdim. Fakat neticeyi görüyorsun işte, bu şehir bize yaramadı kızım, hiç yaramadı.”*⁴⁴

Muzaffer, kentte karşılaştığı ve aşamadığı bu sorunu geriye dönmekte bulacağını sanmış fakat buna imkan bulamamıştır.

Cabir Dayı, Zahit, seyirci kalabalıklar ve hatta mafyatik grubun adamları, Muzaffer’in bir parçası olmayı istemediği bu yeni kent yaşamına uyum sağlama konusunda en yararlı yolu seçtikleri düşüncesindedir. Romandaki temel sorun da bu yeni insan tipi ve onun oluşturduğu yeni toplumdur.

Zeka, mantık ve kurnazlığın belirlediği bu yeni yaşam, sorunlu bir bireyselliği ve sınırları zorlayan bir bencilliği de beraberinde getirmiştir. Bunu kabulle-

43 Toptaş, a.g.e., s. 129-130.

44 Toptaş, a.g.e., s. 93-94.

nemeyen Halil; Muzaffer ve kızını adamların elinden kurtarmayı teklif ettiğinde Muzaffer’in zengin bir köylüsü olan Cabir Dayı, çöp bidonundan cesedi çıkan genci hatırlatarak şöyle der: “*Bu devirde kim girer böyle ucu bucağı görünmeyen bir karanlık kavgaya? Sorarım sana, durduk yerde kim başını belaya sokar?*” ve ekler “*Dünya senin dediğin gibi dönecek olursa, kimse gemisini yürütemez, anlıyor musun? Gemilerin hepsi şapa oturur!*”⁴⁵

Kendi yaşam konforunu devam ettirmek ve hatta bunu daha da geliştirmeyi amaçlayan bu bireysellik ve bencillik, kötülüğün kaynağına dönüşmektedir. Bu bireysellik, başkalarının acısını dert edinmeyi engellemekle kalmayıp onların acısını seyretmeyi bir alışkanlığa, hatta bir çeşit hazza dönüştürmektedir.

Bu sorunlu bireysellik ve bencillik, toplumun atomize olmasına neden olmaktadır. Toplum ayrıştıkça, insanlar birbirine yabancılaştıkça kötülük de yaygınlaşmaktadır. Sorun, bu yeni hayatın ahlâkî ölçütlerinin ne olacağıdır. Halil’in Cabir Dayı’ya yönelttiği soru bunu göstermektedir: “*Sen diyorsun ki, kötüler gelip bize kötülük edinceye kadar iyidirler, başımızın üzerinde yerleri vardır.*”⁴⁶

Muzaffer ve kızının yaşadıklarını “*herkes biliyor[dur]*”. Dursun, eşi Emine, Berber Zahit gibi Cabir Dayı da görüntüde olanlara çok üzülmemektedir. Asıl mesele bu konuda bir adım atmaktır. Fakat Cabir Dayı gidip adamlarla da hiçbir sorun yokmuş gibi sohbet edebilmektedir. Halil, hiçbir şey yapamadığını söyleyen Cabir Dayı’ya o temel düsturu hatırlatır: “*Nefret edemeyenin sevgisi de yalandır.*”

Burada bir ayrıma da dikkat çekmek gerekmektedir. Yukarıda değinildiği üzere Simmel’in metropol yaşamını belirlediğini söylediği düşünsellik, mafyatik grup ve Cabir Dayı gibi “*gemisini yürütmeye çalışan*” insanların eylemlerinin mantıksallığı gerekçelendirilmeye çalışılmamıştır. Bilakis toplumsal ilişkiler belirli ahlâkî değerlere göre kurulmadığında, zeka ve düşünselliğin ne gibi haksızlıklara ve zorbalıklara sebep olduğunu göstermek amaçlanmıştır.

Romanda kötülükleri yapanlar, gerçek anlamda “kentli” değildir. Rüstem, varoş bir mahalledeki bir kahvehaneden kalkıp gelmiştir. Diğer adamlar da benzer tarzdadır. Aslında bu adamların, Muzaffer’in kayıp oğlu Hüseyin’den bir farkı yoktur. Muzaffer, yıllardır haber alamadığı oğlunun yaşadığına inanmaktadır ki Hüseyin’in romanın kurgusu içindeki işlevine bakıldığında yaşadığını kabul etmek daha mantıklı görünmektedir. Bu adamların her biri Hüseyin gibi gençtir ve kaba kuvvetle var olmaya çalışmaktadır. Muzaffer’den farklı olarak, toplumsal ve ahlâkî bağlarından koştuklarından, daha fazla para kazanarak toplumda var

45 Toptaş, *a.g.e.*, s. 168.

46 Toptaş, *a.g.e.*, s. 169.

olmaya çalışmaktadırlar. Köy ve kasabalarda olduğu gibi artık toplumu, duyguya dayalı ilişkiler belirlemediği için ve kent hayatını düzenlemesi gereken rasyonel bakış açısı da geliştirilemediğinden bazı kimseler, kaba kuvvetle başkaları üzerinde tahakküm kurabilmektedir. Ayrıca, bu yeni toplumda insanların hak ve özgürlüklerini savunacak yasal mekanizmalarla ilgili de sorunların olması bu tür durumların yaşanmasında etkili olmaktadır.

Mehmet ve Süleyman dedelerin yaşadıkları topluluğun kendine özgü değerleri vardı ve bunlar o topluluğun devamını kendi içinde sağlamaktaydı. Asıl sorun, onların yaşadığı yerden kente göç eden oğullarının ve torunlarının yaşadığı toplumun hangi ilkeler üzerinde kurulması gerekliliğidir.

Sonuç

Şiddet ve kötülük kavramları insanlık tarihinin başlangıcından beri her toplumda karşılaşılabilen kavramlar. Arendt'in de belirttiği üzere şiddet, özellikle teknoloji alanındaki gelişmelerle birlikte 20. yüzyılda totaliter rejimlerin toplumu dizayn etmesinin en önemli araçlarından biri haline dönüşmüştür. Günümüzde de şiddet, özellikle kentleşme ile birlikte bizim toplumumuzda tekil örnekleri aşan bir görünürlüğe ulaşmıştır.

Beni Kör Kuyularda romanında da şiddet ve kötülük kavramlarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Romanda şiddet ve kötülük kavramlarının kökenine dair bir sorgulama yapılmamaktadır. Kısmen şiddet ve kötülüğün ortaya çıkış nedenlerine işaret edilmekle birlikte daha ziyade kentleşmeye çalışan insanların şiddet ve kötülük karşısında nasıl bir tavır takındığına odaklanılmaktadır.

Romanda hissizleşen, başkalarının sorunlarına duyarsızlaşan bir toplum tasvir edilmektedir. Güldiyar ve Muzaffer, kendileri üzerinden para kazanan insanlar tarafından adeta tutsak alınıp psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kaldıkları halde, bütün insanlar bilmesine rağmen ne Muzaffer'in yakın çevresi ne de kızını görmeye gelenlerden hiç kimse bu konuda esaslı bir adım atmaz.

Romanda bu duyarsızlaşmanın temel sebebi, köyden kente göçle birlikte ortaya çıkan bu yeni kentleşme biçimine bağlıdır. Artık kasaba ve köylerdeki insan ilişkilerini belirleyen duyguya ve tanışıklığa dayalı ilişki biçimi yoktur. Kentte daha fazla değişken fenomenle karşılaşan ve bunlara karşı kendi benliğinin bütünlüğünü korumaya çalışan birey, zeka ve mantığı aracılığıyla karşılaştığı sorunların üstesinden gelmeye çalışır. Simmel'in ifadesi ile temelinde düşünsellik (intellectuality) olması gereken bu yeni hayatta insan, zeka ve mantıkla daha hesapçı bir karaktere bürünerek kendi çıkarlarını öncelemeye çalıştığında toplumsal ayırışmanın da yaşanmasına neden olur.

Bu düşünsellik (intellectuality), bireyin kendisi ve çevresi hakkında yeterince düşünmediği, birey ve toplum ilişkilerini buna göre düzenlemediği durumlarda sorunlu insan tiplerini ortaya çıkarmaktadır. Romanda da görüldüğü üzere bunlardan birincisi daha çok gençlerin olduğu ve kaba güce dayalı şiddet uygulayıcılarıdır. Muzaffer ve kızını tutsak alan ve yaşama haklarına el koyan bu kişiler, eylemleri hakkında hiç düşünmeyen ve tek amaçları para kazanmak olan kişilerdir. Bunlar birer canavar değil, Muzaffer’in kayıp oğlu gibi, toplumda her yerde görülebilen kişilerdir. Kendileri, çevreleri ve yaşadıkları toplum hakkında ontolojik bir fikirleri olmayan bu kişiler, Arendt’in kavramsallaştırması ile kötülüğü sıradan bir eylem haline getirerek toplumun çürümesine neden olmaktadır.

Bu yeni insan tipinin bir diğer tarafı ise şiddete başvuran ve kötülüğü sıradanlaştıranların yaptıklarını umursamayan seyirci kalabalıklardır. Olaylara seyirci kalan bu insanlar, başkalarının acılarını görmezden gelmenin, onlara karşı duyarsızlaşmanın yanında insanların çektiği acıyı seyretmeden bir tür zevk de almaktadırlar. Romandaki bu kişilerin kahir ekseriyeti köyden kente göç etmiş ve kentin gerektirdiği düşünselliği tam olarak kavrayamamış, sorunlu bir bireysellelikle çıkarlarını önceleyen insanlardan oluşmaktadır. Bu yeni insan tipi, kötülüğü kendilerine dokunmadığı sürece bir sorun olarak görmemektedir. Romanda tam olarak eleştirilen durum da budur.

Kaynakça

Arendt, Hannah, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

_____, *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*, çev. Özge Çelik, İstanbul, Metis Yayınları, 2009.

_____, *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Aronson, Elliot - Wilson, D. Timothy - Akert, Robin M., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2012.

Darley, J. M. - Latane, Bibb, "Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility", *Journal of Personality and Social Psychology*, 8 (4, Pt.1), 1968.

Özdevecioğlu, Mahmut - Kaya, Yasemin - Dedeoğlu, Tuba, "Kişilik Özelliklerinin İzleyici Etkisi (Bystander Effect) Üzerindeki Etkisinde Kontrol Odağının Rolü", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı 42, Temmuz-Aralık 2013.

Rosenthal, A. M., *Thirty-Eight Witnesses: The Kitty Genovese Case*, New York, Melville House Publishing, 1999.

Rousset, David, *Les Jours de notre mort*, Paris, éditions du Pavois, 1947.

Simmel, Georg, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan, 2. basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

Toptaş, Hasan Ali, *Beni Kör Kuyularda*, İstanbul, Everest Yayınları, 2019.

_____, *Heba*, İstanbul, Everest Yayınları, 2013.

_____, *Kuşlar Yasına Gider*, İstanbul, Everest Yayınları, 2016.

Tönnies, Ferdinand, "Gemeinschaft ve Gesellschaft", *Şehir ve Cemiyet: Weber, Tönnies, Simmel*, haz. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2000.